

MINDENNAPOK PÁSZTÓN AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN

GORTVA JÁNOS

Ezt a tanulmányt az első világháború kitörésének közelgő 100. évfordulója ihlette. Pásztó társadalomtörténetének kutatása közben egy ilyen alkalommal természetesen merül fel az a kérdés, hogy vajon a nagy háború hogyan érintette a pásztói lakosok mindennapjait, ehhez kapcsolódóan pedig a házassági szokásokat és a gyermekvállalási kedvet, illetve, hogy a halálozási mutatókban milyen nyomát találjuk az első világégésnek. Mielőtt azonban ezt részletesen vizsgálhatnánk, feltétlenül szükséges néhány szót szólni Pásztóról, hiszen a település alapszintű ismerete nélkül a kép nem lenne teljes.

Pásztó történelme meglehetősen messzire nyúlik vissza, hiszen Anonymus is említést tesz a településről, amely ma Nógrád megyéhez, 1950-ig azonban Heves megyéhez tartozott. Első okleveles említése pedig 1134-1138-ban történik.¹ Pásztó Zsigmond királytól nyert városi rangot, amikor 1407 áprilisában az uralkodó a budai polgárokat megillető jogokkal ruházta fel a pásztói lakosokat. A város az évszázadok során többször teljesen leégett, tehát a történelem viharai sosem kímélték. Ennek ellenére 1872-től kezdve járási székhely volt, egészen 1883-ig.² Természetesen az iskolázás is nagy múltra tekint vissza a településen, hiszen már 1529-ből is van arra vonatkozó forrásunk, hogy Pásztón iskola működött.³ Ezután folyamatosan tudomásunk van elemi iskolák meglétéről. 1895-ben kezdte meg működését a polgári fiúiskola, de még ennél is korábbi a pásztói iparostanonciskola, amely 1888 óta létezik.⁴ Természetesen, ha egy település életéről szeretnénk képet festeni, mindenképpen vizsgálni kell az oktatás mellett a sajtó illetve az egészségügyi intézmények meglétét is. A város ebben a tekintetben sem elmaradt. A 20. század elején mindkét téren jelentős fejlődés fedezhető fel. 1901-ben gróf Almásy Kálmán és felesége Keglevich Margit tárgysorsjátékot rendezett egy alapítvány és kórház létrehozására. Az általuk alapított Alapítványi Margit Közkórház 1908. szeptember 28-án kezdte meg működését.⁵ E kórháznak a jelen tanulmányban vizsgált időszakban még nagy jelentősége lesz. A sajtó 1902. novem-

¹ *Varga Lajos*: A pásztói plébánia története. Budapest. 2007. 11–12.

² *Vass József*: Pásztó története. Gyöngyös. 1939. 7–8.

³ Pásztó története. Szerk. Pintér Nándor. Pásztó. 1970. 34.

⁴ *Pintér N.*: Pásztó története. i. m. 37–38.

⁵ *Vass J.*: Pásztó története. i. m. 88–89.

ber 30-a óta van jelen, hiszen ekkor jelent meg a Pásztó és Vidéke című hetilap.⁶ Ezt a lapot később a Pásztói Hírlap váltotta fel.

Az előzőekből látszik tehát, hogy Pásztón viszonylag jelentős közösségi és szellemi élet volt jelen. Ezek után érdemes megvizsgálni azt, hogy a fellelhető forrásokból az első világháború mely hatásait rekonstruálhatjuk. Először ugyanakkor tisztáznunk kell a forrásokkal kapcsolatban felmerülő problémákat. Egyrészt természetes módon nehézséget okoz a tény, hogy a két világháború során rengeteg forrás megsemmisült, ha nem a harcok közvetlen következményeként, akkor az általános papírhiány miatt. Pásztó esetében ugyanakkor számolnunk kell egy speciális problémával is: a már említett 1950-es megerendezés következményeként a város iratanyagának egy jelentős része a Heves Megyei Levéltárból a Nógrád Megyei Levéltárba került át. A kor levéltárosainak és a szállítást végző munkások szóbeli beszámolójának alapján ismert a tény, hogy a szállítást szakszerűtlenül végezték, ezért rengeteg anyag megsemmisült. Éppen ezért kutatóként általában a források töredékes voltával, hiányosságával kell számolni. A tanulmány elkészítéséhez három fő forrástípus használata mutatkozott célszerűnek. Az általános közhangulat rekonstruálására kiváló lehetőséget nyújt a Pásztói Hírlap cikkeinek vizsgálata. Sajnálatos azonban, hogy nagyobb, egybefüggő részei hiányoznak a lapnak. A hiányok ráadásul sok – a téma szempontjából kifejezetten érdekes és fontos – időszakot érintenek. Ilyen például az első világháború kitörését közvetlenül megelőző néhány hét. Az 1914-es évből tehát nem maradtak fenn azok a lapszámok, amelyek a szarajevói merényletről és a háború kitöréséről tudósítottak. 1914. június 28-án jelent meg a 26. lapszám. Ez értelemszerűen még nem tudósíthatott az aznap történt merényletről. A következő fennmaradt lapszám azonban az 53. számú, ami 1914. december 13-án jelent meg, tehát már a háború kitörése után. A számozásból nyilvánvaló, hogy a lap folyamatosan megjelent, azonban nem maradtak fenn példányok. Ugyanilyen komoly hiányosságot jelent, hogy a teljes 1918. évi évfolyam hiányzik. Ennek következtében nem rekonstruálható, hogy a helyi sajtóban hogyan jelent meg a háború vége és a háborús vereség ténye. Mindezek ellenére a Pásztói Hírlap fontos és értékes forrás, a hiányokat pedig meg kell próbálni egyéb források segítségével pótolni. Erre – számos egyéb forrás mellett – kiválóan alkalmasak lehetnek például Pásztó képviselő-testületi jegyzőkönyvei. Ebben a munkában segítségükkel rekonstruálhatóvá vált, hogy a település egyik vezető testülete milyen témákat tárgyalt a vizsgált időszakban, illetve milyen határozatokat hozott. Ez a két forrás tehát alkalmas arra, hogy legalább részlegesen bemutassuk azokat a témákat és ügyeket, amelyek a pásztói emberek mindennapjait meghatározták az első világháború vérzivatarának árnyékában. Ugyanakkor természetes, hogy egy ilyen időszakban a demográfiai kép is változik. A házassági szokások változása éppúgy érdekes lehet, mint a gyermekáldások, sőt, a halálesetek vizsgálata. Ehhez természetes forrásként kínálkoztak az anyakönyvek, így

⁶ *Pintér N.*: Pásztó története. i. m. 39.

az anyakönyv alkotja a munkánk forrásbázisának harmadik nagy pillérét. Ezek segítségével vizsgálhatóvá válik, hogy miként változott a házasságok száma és azok éven belüli eloszlása, illetve, hogy hány katona kötött házasságot. Mivel a háború miatt a házasságkötés szabályai is sok ponton megváltoztak, érdekes lehet annak vizsgálata is, hogy ez mikroszinten, Pásztón megmutatkozott-e. Ugyancsak érdemes szemügyre venni a gyermekvállalási kedvet, hiszen egy ilyen jelentőségű történelmi eseménysor bizonyosan ezt is befolyásolta. A halotti anyakönyvek vizsgálata pedig a település emberveszteségének vizsgálatakor jelenthet nagyon fontos támpontot. Ugyanakkor számolni kell az anyakönyv pontatlanságaival, ami egyetlen kutatás során sem hagyható figyelmen kívül. Tekintettel a világháború idején uralkodó zűrzavarra, joggal feltételezhető, hogy az anyakönyvi bejegyzések ebben az időszakban még az átlagosnál is pontatlanabbak. Mindennek ellenére ez a forrástípus nem kihagyható, hiszen minden vele kapcsolatos probléma ellenére is óriási forrásértékkel bír.

Miután a felhasznált források körét és az azokkal kapcsolatos problémákat röviden áttekintettük, érdemes az egyes forrástípusok felé fordítani a figyelmet és azok részletes vizsgálatába kezdenünk. Az áttekintés sorrendjének megfelelően először a Pásztói Hírlap számait célszerű tüzetesebben tanulmányozni. Általánosságban elmondható, hogy a háború – természetesen – rendszeresen és jelentős súllyal jelent meg a lapban. Találkozhatunk egyrészt tudósításokkal és beszámolókkal a front helyzetéről, másrészt viszont a hátországra háruló feladatok és problémák megjelenésével. Témánk szempontjából ez utóbbiak érdekesek.

A lap még hiányosan is igen bőséges, nagy terjedelmű forrás, ezért az áttekintéséhez mindenképpen szükség volt valamiféle tematikus rendezésre. A rendezés alapja természetesen a tudósításokban, a cikkekben és hirdetésekben megjelenő témák vizsgálata. Eszerint a tematikus rendezés szerint 4 csoportot különíthetünk el: az első csoport maga a háború és a hozzá kapcsolódó témák; a második nagy csoport háború hatásai a mindennapokra; a harmadik nagy témacsoport a háború mint üzlet; végül pedig az országos ügyek megjelenése. Természetesen ezek a kategóriák néhány esetben részben fedik egymást, de általánosságban elég egzaktak ahhoz, hogy alapot nyújtsanak a vizsgálathoz.

Az első témacsoport tehát maga a háború és a hozzá kapcsolódó témák. A háborúról szóló tudósítások és a harctéri levelek érdekesek és gazdag források, de témánk szempontjából most nem releváns ezek vizsgálata. Éppen ezért csak a háborúról szóló általános vélekedésről célszerű szólni ebben a csoportban. Már 1914 végén is olyan cikkeket olvashatunk, amelyekben igen közelinek vélik a háború végét, az országos trendekkel egybeesik tehát az optimizmus a gyors háborúról. Ennek bizonyítékeként az előző időszakok viszonylag gyors háborúira hivatkoznak.⁷ Ugyancsak érdekes az az írás, amely 1915 elején egy szenzációs tartalmú tábori levelezőlapról tudósít. A pásztói hírlapolvasók arról értesülhetnek, hogy K.

⁷ Magyar vitézség. Pásztói Hírlap XVI. (1914:54.) 1–2.

H. tartalékos zászlós véleménye szerint márciusra vége lesz a háborúnak.⁸ Látható tehát, hogy a hírlapban megjelenő, a háborúval foglalkozó cikkekben főként arra törekedtek, hogy a közvéleményt megnyugtassák, és a minél gyorsabb, győzelmes befejezés reményét keltsék. Szintén közvetlenül kapcsolódik a háborúhoz a hadba vonulások kérdése. Ehhez kapcsolódik például az 1914. december 25-én megjelent lapszámban az hír, hogy az 1887 és 1890 között született, alkalmasnak talált népfelkelőknek 1915. január 16-án be kell vonulnia.⁹ Természetesen még számos alkalommal olvashatunk a lapban a sorozásokról és behívásokról, ezek felsorolásától éppen ezért eltekintünk. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a hírlap segítségével részletesen bemutatatható, hogy melyik sorozás, illetve behívás alkalmával pontosan kiknek kellett hadba vonulnia. Ehhez kapcsolódik még az a híradás is, amelyből megtudjuk, hogy a hadi szolgálatra alkalmatlannak nyilvánítottaknak szembe kellett néznie az emberi rosszindulat megnyilvánulásaival is. Az 1915. január 24-én megjelent lapszámban például arról olvashatunk a helyi hírek között, hogy számtalan névtelen levél érkezik a hadvezetéshez arról, hogy a hadi szolgálatra alkalmatlannak talált hadköteles személyek jelentős része valójában alkalmas a szolgálatra és csak ügyeskedve akarják elkerülni a háborúba vonulást.¹⁰ A következő nagy tematikus csoportba a háború mindennapokra gyakorolt hatásaival foglalkozó írásokat soroltuk. Ezt a kérdést is számos cikk, illetve hír érinti. Így olvashatunk például arról, hogy többen arra biztatják az otthon maradtakat, hogy a háború végéig semmiféle multság és zene ne legyen a településen, a különféle szórakozások költségeiből inkább támogassák a hadsereget. Az ezzel foglalkozó rövid írás külön kitér arra, hogy ellentmondásos és visszatetsző, hogy a kórházakban ápolat katonák szórakozására különféle multságokat rendeznek, még a többiek a harctéren sínylődnek. Itt célszerű idézni is a vonatkozó részt.¹¹ Így írnak a kérdésről: „*Kirívó ellentétet találunk abban, hogy főképp a fővárosi és a vidéki kórházakban is ápolat katonákat zeneszóval mulattatják akkor, midőn édes véreink gigászi küzdelme folyik annyi magyar hős elhullásával. Félre hát a szórakozásokkal; az erre áldozandó filléreket is adjuk a haza különböző oltárára.*”¹²

Természetesen a háborús kórházak létéről is értesülhetünk. Kiderül például, hogy a pásztói kórházakban karácsonyi ünnepségeket tartottak a katonáknak. Ebben a hírben szerepel az is, hogy a már említett alapítványi Margit Kórház mellett Pásztón létesítettek egy másik kórházat is. Az ekkor nagyközségi rangú település fenntartott egy hadi kórházat a polgári iskola épületében, így a sebesülteket

⁸ Márciusban vége lesz a háborúnak. Pásztói Hírlap XVII. (1915:2.) 3.

⁹ Mindnyájunknak el kell menni. Pásztói Hírlap XVI. (1914:55.) 4.

¹⁰ Névtelen levelek. Pásztói Hírlap XVII. (1915:4.) 3.

¹¹ A korabeli forrásokból származó idézeteket a könnyebb olvashatóság érdekében minden esetben a mai helyesírás szabályait figyelembe véve közöljük.

¹² A nagyközönséghez. Pásztói Hírlap XVI. (1914:54.) 3–4.

két kórházban ápolták.¹³ Ennek a mindennapokra gyakorolt hatása nyilvánvaló, hiszen ez egy település életére és lakosaira nagyon komoly felelősséget rótt. S természetesen a felelősség mellett kifejezetten komoly veszélyekkel is járt a kórházak üzemeltetése. Sok olyan írást is találunk a Pásztói Hírlap számaiban, ami felhívja a figyelmet a közegészségügyi veszélyekre, amivel a háború és a kórházak jelenléte járt. A teljesség igénye nélkül említünk meg csupán néhány példát. 1915 januárjában és februárjában is olvashatunk egy-egy cikket arról, hogy a járványok terjedésének komoly veszélye van. Pásztó a hatvani járáshoz tartozott ekkor, éppen ezért sok esetben a hatvani híreket vették át. Így van ez abban a cikkben is, amiben arról ír a szerző, hogy Hatvanban sok esetben a városban kell elhelyezni a járványos betegeket a külterületen lévő járványkórház helyett, mivel ott nincs elegendő hely a sebesültek miatt. Így viszont folyamatos a veszélye annak, hogy a járványok terjedjenek a lakosság körében.¹⁴

Láthatjuk tehát, hogy a háború komoly közegészségügyi veszélyforrást is jelentett, nyilvánvalóan nem csak Hatvanban, hanem Pásztón is, ez indokolhatja, hogy a lap szerkesztői átvették ezt a Hatvanról szóló cikket. Természetesen az egészségügyi témák mellett a szociális kérdés is nagyon komolyan érintette a lakosságot és így a helyi sajtóban is elő kellett kerülnie. Erre jó példa lehet a háborúban elesettek családját megillető ellátásokról szóló részletes tájékoztatás. Ebből megtudjuk, hogy a kérdést az egy többször módosított 1887. évi törvénycikk rendezi. A tájékoztató írás rendkívül részletes, felsorolja a rangosztályonkénti özvegyi nyugdíjak összegét. Kiderül az írásból az is, hogy a rangosztályba nem sorolt havidíjasok özvegyének ellátása a férj ellátmányának harmada, de minimum évi 400 korona összeg volt. Ugyancsak kitér a tájékoztatás arra, hogyha a férj ténylegesen a csatatéren esett el, akkor a mindenkori ellátások 50%-kal emelkednek. Az özvegyeket megillető ellátások mellett ebben az írásban olvashatunk arról is, hogy az özvegyek a gyermekeik ellátására úgynevezett nevelési járulékot kaptak, amelynek összege az özvegyi nyugdíj egyötöd része volt gyermekenként, azonban ötnél több gyermek esetén is legfeljebb az özvegy nyugdíj mértékével egyező összeg. Kiderül az is, hogy a gyermekeket az özvegy halála után is megillette egy ellátás, ezt ekkor már árvajáruléknak nevezték, és összege az özvegyi nyugdíj felét tette ki. A legénység és a gyalogosok állományába tartozó katonák özvegyeire és árváira külön, lényegesen alacsonyabb összegben meghatározott ellátási összegek vonatkoztak.¹⁵

Szintén a háború mindennapi hatásainak tárgykörébe tartozik az özvegyek és az árvák szociális ellátásainak vizsgálata mellett például a hadirokkantak ellátása, ami közismerten súlyos problémát jelentett az első világháborút követően világ-

¹³ Katonák karácsonya Pásztón. Pásztói Hírlap XVI. (1914:55.) 3–4.

¹⁴ Katonáinkért és önmagunkért. Pásztói Hírlap XVII. (1915:3.) 1.

¹⁵ Az elesettek családjainak illetménye. Pásztói Hírlap XVII. (1915:8.) 2.

szerte. A kérdéssel a Pásztói Hírlap is vezércikkben foglalkozott. Ebben tájékoztatják a lakosságot, hogy az ország tudatosan készül a háború után a rokkantak rehabilitálására, munkához juttatására és szükség esetén elhelyezésére. A cikkben tehát arról olvashatunk, hogy a minisztériumok tudatosan készülnek a kérdés kezelésére és a tervek szerint a háború után a rokkantak 60%-át sikerül rehabilitálni és munkához segíteni, ezután pedig csupán 40% fog állami segítségre szorulni.¹⁶ Természetesen tudjuk, hogy ez már akkor is csak egy jól hangzó propaganda lehetett, hiszen egy kivérzett, zűrzavaros helyzetben lévő ország képtelen lett volna minderre. Ugyanakkor fontos látni, hogy a rokkantak helyzetének kérdése mindennapi probléma volt, nyilván foglalkoztatta a lakosságot és erre a sajtó reagált is.

Szintén a mindennapokat érintő és szociális jellegű probléma volt az élelmezési válság. Szinte minden lapszámban olvashatunk olyan híreket, amely árdrágulásról és élelmiszerhiányról ír. Éppen a téma nagyszámú megjelenése kívánja meg azt, hogy csak az érdekesebb dolgok említésére szorítkozzunk. Elsőként a Pásztói Hírlap XVII. évfolyamának 1915. március 21-én megjelent 11. lapszámát érdemes vizsgálnunk. Ebben a számban több idevágó írást is láthatunk, ezért célszerű ezt néhány mondatban áttekintő jelleggel összefoglalni. Rögtön a címlapon olvashatjuk a „Lesz-e lisztünk?” című írást, amelyben felhívják a lakosság figyelmét a takarékoskodás fontosságára. Kiderül ugyanakkor, hogy a hatvani járásban ekkor még nem érzékelhető jelentős liszthiány, hiszen – a cikk szerint – Hatvan mezőgazdasági helységgént rendelkezik elegendő búzával, ha megfelelően takarékoskodnak. A „Helyi és vidéki hírek” című rovatban már arról tájékoztatják a lakosságot, hogy 1915. március 20-án Heves vármegye területén életbe lépett a 649/1915. M.E. szám alatt kiadott rendelet arról, hogy a rozs- és búzalisztet kukoricaliszttel kell keverni a takarékoskodás érdekében. A tájékoztatás szerint a vármegye beszerezte a szükséges mennyiségű kukoricalisztet, így a rendelkezést ettől kezdve alkalmazni kell.¹⁷ Ugyancsak az élelmezési problémákat mutatja ennek a lapszámnak az a rövid híre, amelyben arra hívják fel a lakosság figyelmét, hogy mindazon hadbavonultak családtagjai, akik államsegélyben részesülnek, vegyenek részt a mezőgazdasági

¹⁶ Hadirokkantak. Pásztói Hírlap XVIII. (1916:48.) 1.

¹⁷ E rendelet értelmében a búza- és rozsliszt kémélése érdekében minden sütőipari termékben legalább 50% kukoricalisztnak kellett lennie. Ahol a kukoricalisztnak hiány volt, ott az aránynak 25%-nak kellett lennie. A rendelet elsősorban ipari sütődékre vonatkozott, de szükség esetén magánháztartásokra is ki lehetett terjeszteni. Nem tartoztak a rendelet hatálya alá a kórházak és gyermekeket ápoló intézmények számára készített termékek, ha azokat orvosok rendelték meg, előre megszabott mennyiségben. Ugyancsak kivételt képeztek a katonai parancsnokság által rendelt sütőipari termékek. Tehát a rendelet alapvetően csak a jó fizikai állapotban lévő polgári lakosság számára írt elő gyengébb minőségű táplálékot, feltételezhetően azért, mert azt feltételezték, hogy őket kevésbé sújtja a minőségi éhezés. Forrás: <http://www3.arcanum.hu/rendtar>. (Utolsó letöltés: 2014. 06. 08.)

munkákban. Azoktól, akik ezt elmulasztják, a hatóságok megvonják a segélyt. Ez a hír világosan mutatja az élelmezési válságnak azt a vonását, ami az általános munkaerőhiányban mutatkozott meg.

1. kép: Illés Mátyás és katonatársa Pásztón 1915 körül, forrás: a szerző családi fotótára

Mivel a hadbavonult férfiak távollétében a mezőgazdasági munkák gondot jelentettek, nagyon fontos volt, hogy a hátszágban maradók dolgozzanak a földeken, ezzel előállítva a szükséges élelmet. Olvashatunk olyan hírt is, amely azt hozza a lakosság tudomására, hogy a tavaszi mezőgazdasági munkák idejére a legénységi állományban lévő katonák meghatározott részét szabadságot fogják. A cikkből kiderül, hogy mindenkor az adott vármegye alispánjával egyeztetve határozzák meg, hogy mely területre mely katonákat mikor kell hazaengedni.¹⁸ Jól mutatja a helyzet súlyosságát, hogy egy hónappal később egy rendkívül radikális jogszabály született, amelynek értelmében minden földet meg kell művelni, ha ez nem valósul meg, akkor elveszik a tulajdonosától a területet.¹⁹ Szintén az

¹⁸ Katonák szabadságolása a tavaszi vetési és szőlőművelési munkára. Pásztói Hírlap XVII. (1915:12.) 2.

¹⁹ Elveszik a földet attól, aki nem műveli. Pásztói Hírlap XVII. (1915:16.) 2–3.

élelmezési nehézségeket mutatja, hogy számos hír foglalkozik az élelmiszerárak emelkedésével, illetve az élelmiszeruzsorával. A liszthiány mellett a hírlap tanúsága szerint jelentkezett a tejhiány is. Heves vármegyében – így nyilván Pásztón is – 1916-ra a szarvasmarha-állomány 80%-kal csökkent, ez pedig értelemszerűen tejhiányt is generált.²⁰ Ennek oka nyilvánvalóan a húshiány volt. Ennél azonban érdekesebb az a megoldási javaslat, amellyel a cikk él. A tejszükséglet megoldását abban látják ugyanis, ha tejszövetkezetet hoznak létre. A cikk szerint erre több vármegyében jó példa van, és ezt kellene megvalósítani Heves vármegyében is.

Az élelmezési problémák teljességre törekvő felsorolását és bemutatását nem vállalhatjuk, ezért ezek közül utolsóként a cukorhiányt említjük meg. 1917 februárjában vezető hírként hozta le a Hírlap, hogy nem lesz cukor a kávéházakban, ugyanis cukrot csak cukorjegyre lehet kiszolgálni, a cukorjegy viszont túl nagy mennyiség egy kávéhoz. Éppen ezért, ha valaki cukorral kívánta inni a kávéját, akkor bizony magával kellett vinnie a cukrot.²¹ A hír nem is azért érdekes, mert egy újabb alapélelmiszer hiányára hívja fel a figyelmünket, hanem azért, mert egy pillanatra már a modern idők szelét érezhetjük benne. A hír ugyanis arról is szól, hogy probléma megoldására a hatóságok megengedték a szacharin használatát, ugyanakkor megjelenik az a félelem is, hogy a lakosság túlzottan megszokja ennek használatát. Ez a ma már olyan gyakran használt és közismert cukorpótló édesítőszer tehát 1917-ben, szükségből engedélyezett termék volt hazánkban. Ma már a mindennapjaink része és talán nem is gondolunk arra, hogy bizony ez is egy „háborús emlék”. Itt érdemes egyébként megjegyezni azt is, hogy nem a szacharin az egyetlen olyan termék, aminek a terjedését az első világháború alatti élelmiszerhiány segítette elő. A Pásztói Hírlap számait lapozgatva ugyanis találhatunk olyan hírt is a „Helyi és vidéki hírek” című rovatban, amely a liszthiány mérséklésére és a lisztes termékek állagának javítására szintén egy ma már mindennapinak tűnő, de akkor még alig ismert, főleg nem széles körben elterjedt terméket ajánl. Ez pedig nem más, mint a Dr. Oetker-féle sütőpor.²²

A munkaerő- és az élelmiszerhiány mellett azonban a háborús hiánygazdaság egy másik jellemzőjére is ráismerhetünk a helyi sajtót olvasva. Ez pedig az alapanyaghiány. Természetesen itt válogatni kell a hírek közül és csak egyetlen példát említünk meg, ez pedig a cipőtalp hiánya. Az erről szóló hír igen elgondolkodtató és önmagán jóval túlmutató következményekre mutat rá. Az általános bőrhoány miatt nincs megfelelő alapanyag a cipőtalpak készítéséhez sem. Ennek megoldásaként ezért áttérnek a fatalpak gyártására, ugyanakkor a cikk szerint a csizmadia- és cipésziparosok joggal tartanak attól, hogy a fatalpak gyártását a kisiparosok helyett a gyárak fogják átvenni, ezzel pedig ellehetetlenítik a helyi

²⁰ Segítsünk a tejszükségleten. Pásztói Hírlap XVIII. (1916:24.) 1.

²¹ Nem lesz cukor a kávéházban. Pásztói Hírlap XIX. (1917:7.) 1.

²² Lisztjavítás. Pásztói Hírlap XVII. (1915:6.) 3.

iparosok helyzetét.²³ Éppen ezért azt sürgetik, hogy a szakembereket képezzék át az új igényeknek megfelelően, fatalpú cipők gyártására. Ezt a hírt azért tarthatjuk nagyon érdekesnek, mert Pásztón – különféle anyakönyvek tanúsága szerint – meglehetősen sok csizmadia és cipész élt és dolgozott, így az ő ellehetetlenülésük és nehéz helyzetük a település gazdaságát is súlyosan érintette volna. Ezzel pedig már át is térhetünk a harmadik nagy tematikus egységünk tárgyalására, hiszen lényegében már ez a kérdés is érinti a háborút mint üzletet.

2. kép: Hirdetés a Pásztói Hírlapban 1915. évi 16. szám

A különböző lapszámokat olvasva azt is láthatjuk, hogy a háború bizony komoly üzleti lehetőséget is jelentett. Korábban már volt szó arról, hogy a Dr. Oetker-féle sütőport népszerűsítik egyes cikkek, emellett a különböző iparosok számára is nagy kihívás volt a háború. Látunk azonban ennél is direktebb utalásokat minderre. Nagyon hasznos lehet például a lapban található hirdetések vizsgálata is. A hirdetések egyértelműen az érzelmekre hatnak és az otthonlévőket arra ösztönzik, hogy a katonák érdekében minél több pénzt költsenek. Szinte minden lapszámban látható például a tetüporról szóló hirdetés, amit a gyártó mint a katonák életének megmentőjét hirdet.

²³ A cipőkérdés. Pásztói Hírlap XVIII. (1916:42.) 2.

Ugyancsak jellemző, hogy a katonáknak küldhető karácsonyi csomagokat előre meg lehetett vásárolni, pontosan a megszabott tartalommal, természetesen magas áron. Még 1914 karácsonyán jelentette meg a Pásztói Hírlap Lévai Mihály országgyűlési képviselő írását arról, hogy a lakosságot a szokásainak felülvizsgálatára kéri. A képviselő azt javasolja a polgároknak, hogy az újévi üdvözlőlapok küldésétől tekintsenek el. Érvelése szerint az üdvözlőlapok hiánya nem nagy áldozat, viszont ezek árát jobb célra, a hadiárvák megsegítésére lehetne fordítani. Hosszasan értekezik arról, hogy ezzel a lakosság többletterhelése nélkül lehetne segíteni a háború miatt árvaságra jutott gyermekeken, így pedig állami erőforrások is felszabadulnának.²⁴ A képviselői tanács megszívlelendő és méltányolandó, mégis egy ragyogó példa arra, hogy a háború komoly üzletet is jelentett. Természetesen nem a képviselő által írott sorokban rejtett az üzleti lehetőség, hanem a hírlap szerkesztőinek felismerésében és azonnali reagálásában. Még ugyanennek a lapszámnak a hirdetési rovatában ugyanis azonnal felfedezhetünk egy hirdetést a következő szöveggel: „*Akik szokásos újévi üdvözleteiket lapunkban teszik közzé, önmaguk és a sebesült katonák javát szolgálják, mert a kiadóhivatal a hirdetési díjak 20 százalékat a Vöröskeresztnek juttatja.*”²⁵ Már is látszik tehát a kiváló lehetőség: a polgárok spórolnak az üdvözlőlapokon, hogy jótékonykodhassanak, de ha a lapban hirdetnek, azzal is megvalósul a karitatív lehetőség, hiszen a kiadó a Vöröskeresztet támogatja a bevételek egy részével. Így tehát a képviselő írása megnyitott egy nagyszerű üzleti lehetőséget a kiadó számára, amit a lap szerkesztői rögvest ki is használtak. Emellett számos más hirdetést is olvashatunk, például a hatvani Hungária nyomda rendszeresen hirdeti a különféle harctéri térképeit, hogy a hátszág polgárai is megismerhessék, hol harcolnak szeretteik. Ha mindehhez hozzátesszük a különféle élelmiszeruzsorákról és egyéb visszaélésekről olvasható híreket, akkor megállapíthatjuk, hogy a háború mind törvényes, mind törvénytelen szempontból óriási üzleti lehetőséget kínált, ennek pedig jól tetten érhető nyomait találjuk a helyi sajtóban is.

Végül a negyedik nagy tematikus egységről, az országos ügyekről kell néhány szót ejtenünk. Ebben a tekintetben különösen nagy a forrásvesztésünk, hiszen sem a szarajevói merényletről, sem a háború kitöréséről, illetve annak végéről nem rendelkezünk sajtóanyaggal az érintett lapszámok elveszése miatt. Mégis láthattunk már az eddigiekben is országos ügyeket. Ilyen például a hadirokkantak ügye, hiszen bár helyi szinten is jelenlévő problémáról van szó, maga a feldolgozott cikk is országos viszonylatban vizsgálja a kérdést. Ugyancsak országos ügynek tekintendő a hadikölcsön, amivel szintén viszonylag sok cikk foglalkozik. A legjellemzőbb példa azonban nem is lehetne más ebben a korszakban, mint az I. Ferenc József király haláláról és az új király koronázásáról szóló hírek. Termé-

²⁴ Katonáink árváiért. Pásztói Hírlap XVI. (1914:55.) 2.

²⁵ Újévi üdvözletek. Uo. 6.

szetesen ezek többször is megjelennek a lapban. A király halála először az 1916-os XVIII. évfolyam 46. számának címlapján jelent meg. Az ezt követő hetekben pedig több számban is előkerült a hír egy-egy nekrológ vagy a temetésről szóló részletesebb híradás formájában. A Pásztói Hírlap tehát egy olyan sajtóorgánium volt, amely a helyi és a szűken vett regionális hírek mellett foglalkozott az országos ügyekkel is. Emiatt a lapszámokból nem csak a pásztói közhangulatra, de az országos viszonyokra is következtethetünk.

A második nagy forráscsoport, amiből rekonstruálhatjuk Pásztó mindennapjait az első világháború idején, az nem más, mint a képviselő-testületi ülések jegyzőkönyvei. Ezek közül – terjedelmi okokból – csak azokat az információkat közöljük, amelyekre vonatkozó utalást nem találtunk a Pásztói Hírlap számaiban, vagy valamilyen szempontból különösen érdekes adalékot szolgáltatnak.²⁶ Először is nyilván a háború első megjelenését kellett keresni a jegyzőkönyvekben, hiszen ebben a tekintetben a Pásztói Hírlap nem nyújtott támpontot. Maga az első világháború először 1914. augusztus 13-án jelenik meg a jegyzőkönyvben. Az ezen a napon tartott ülés egyetlen napirendi pontja a hadba vonultak családjának megsegítése volt.²⁷ A képviselő-testület 171. számú határozatában kijelölte azokat a tisztségviselőket, akiket a főszolgabírói illetve az alispáni utasítások alapján létrehozandó Népvédő Bizottságba küldött. Számos alkalommal jelennek meg a különböző tisztségviselők és kérvényezik, hogy a képviselő-testület részükre segélyt folyósítson az emelkedő árak miatt. Szintén többször látjuk azt is, hogy a fronton lévő férj fizetésének kiutalását a feleség kérelmezi. Ennek legjellemzőbb példája Szenes Jenőné, a községi állatorvos felesége, aki már 1914. október 9-én benyújtja a kérelmét a képviselő-testülethez. A kérelmet a 186. számú határozattal a elfogadják, de kikötik, hogy amennyiben később felsőbb utasítás szerint Szenes Jenőt mégsem illetné meg a teljes fizetése, a felesége köteles lesz a többletként felvett összeget visszafizetni.²⁸ Később még több alkalommal sor kerül hasonló döntésre. Természetesen több határozat szól a hadi kölcsön jegyzésének elősegítéséről, illetve a korábban már említett, a község által fenntartott kórházról is. Ezeknek a határozatoknak a részletes bemutatásától eltekintünk, hiszen nem hordoznak jelentős új információt. Fontos viszont, hogy a jegyzőkönyvek tanúskodnak arról, hogy a tisztségviselők rendkívüli terhelésnek voltak kitéve a háborús időkben. Ennek oka az volt, hogy megfelelően képzett szakemberek hiányában sokszor voltak kénytelenek többletmunkát vállalni. Jó példa erre Fekete László másodjegyző szabadságának ügye. Ebben a kérdésben a képviselők több határozatot is hoztak

²⁶ Maga a forrásanyag a Nógrád Megyei Levéltárban található. Az intézmény V. fondfőcsoportjában találjuk Pásztó iratait. A képviselő-testületi jegyzőkönyvek ezen belül a 702-es fond a) állagában lelhetők fel.

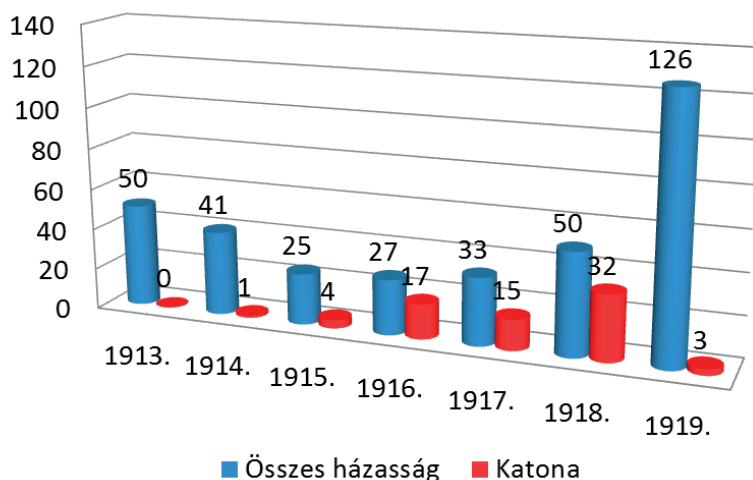
²⁷ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 4. doboz 10. kötet.

²⁸ NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 4. doboz 10. kötet.

1915-ben.²⁹ Ezekben rendelkeznek ugyan arról, hogy a szabadságon lévő másodjegyző helyettesítéséről gondoskodni kell, de az utolsó határozatból kiderül, hogy erre nem került sor, így Kaluzsa Kálmán jegyző rendkívül elfáradt és ő maga is a szabadságolását kéri.

Többször felmerül ugyanakkor annak lehetősége is, hogy a tisztségviselők valójában nem betegek, csak a munkát – és esetleg a hadba vonulást – akarják elkerülni. Ennek jó példája Nagy Béla községi alkalmazott és segédjegyző esete, akinek az egészségi állapotának megállapítását a vármegyei tisztifőorvostól kéri a képviselők, mivel a községi orvos által kiadott két szakvélemény nem fedi egymást, így felmerül a csalás lehetősége.³⁰ Egy rövid bejegyzés erejéig egy ma már természetesnek ható, de akkoriban még meglepő jelenségre is rábukkanhatunk. 1917. 06. 19-én Mátrai Mártonné kéri a testülettől a tiszteletdíjának megemelését az árak emelkedése miatt. A hölgy tehát községi tisztségviselő, nőként munkát végez, ráadásul nem is akármilyet. Ő a község kéményseprője. Egy tipikusan férfiak által üzemeltetett foglalkozást hölgy végez, ez még ma, közel száz esztendővel a forrás keletkezése után is meglepő lehet bizonyos foglalkozások esetében. Pásztó példáján is bizonyítható tehát, hogy az első világháború a női emancipáció egyik megindítója. Eerre vonatkozó utalást a Pásztói Hírlap hasábjain nem találhattunk, de a képviselő-testületi jegyzőkönyv e rövid bejegyzése egyértelmű bizonyítéknak tekinthető.

A házasságok száma 1913 és 1919 között

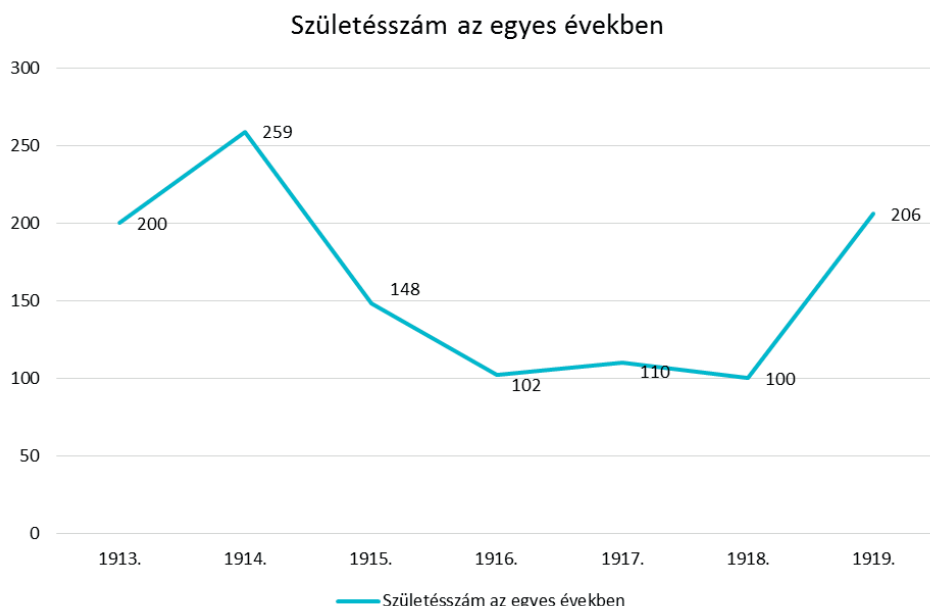
²⁹NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 4. doboz 10. kötet. 94.; 110.; 129.; 139./1915. számú határozat

³⁰NML Pásztó nagyközség iratai V-702. 4. doboz 10. kötet. 95/1915. számú határozat

Végül a harmadik nagy forráscsoportunkat, az anyakönyveket kell áttekin-
tenünk, és segítségükkel megrajzolni az első világháború hatásait Pásztó demo-
gráfiai képére, illetve a házassági szokásokra. Elsőként a házasságok számának
alakulását vizsgáljuk meg. Látható a diagramon, hogy a háború kitörése után a
házasságszám zuhan, majd lassú emelkedés után az első békeévben, 1919-ben
látványosan megugrik. 1914 augusztusa után abban az évben már csupán 9 házas-
ságot kötnek, tehát az látszik, hogy a háború árnyékában a házassági hajlandóság
jelentősen csökken, majd az elhúzódó háború miatt lassan növekszik.

1916-tól kezdve elmondható, hogy a házasuló férfiak többsége katona, tehát a
férfiak a szabadságolások idején igyekeztek feleségül venni otthon maradt ked-
veseiket. Ebből joggal feltételezhetjük, hogy ekkora már közel sem volt jellemző
a korábbi évek optimizmusa. Vélhetően ekkor már senki sem feltételezte, hogy a
háború hamarosan végéhez ér, ezért inkább amint lehetséges volt, megházasodtak.
Meg kell jegyezni azt is, hogy nem csak a polgári lakosság, de maguk a jogalkotók
is így vélekedhettek. Erre utal az is, hogy igen sok házassági bejegyzés mellett ol-
vashatjuk azt, hogy a 3.983/1916. számú M.E. rendelet alapján kötötték.³¹ Egészen
pontosan 36 darab házasságot kötöttek e rendelet alapján 1917 és 1919 között. Eb-
ből kiemelkedően sokat, 32 darabot 1918-ban. A másik két évben pedig két-két da-
rabot. Azt láthatjuk tehát, hogy 1918-ban katonák által kötött házasságot minden
esetben a rendelet értelmében, gyorsított eljárásban kötötték meg. Érdekes viszont,
hogy a pásztói házassági anyakönyvek szerint senki nem élt a lehetőséggel,
hogy meghatalmazott útján kössön házasságot. Ehhez a 3.984/1916. számú M.E.
rendelet teremtette meg a jogi kereteket a hadifoglyok számára.

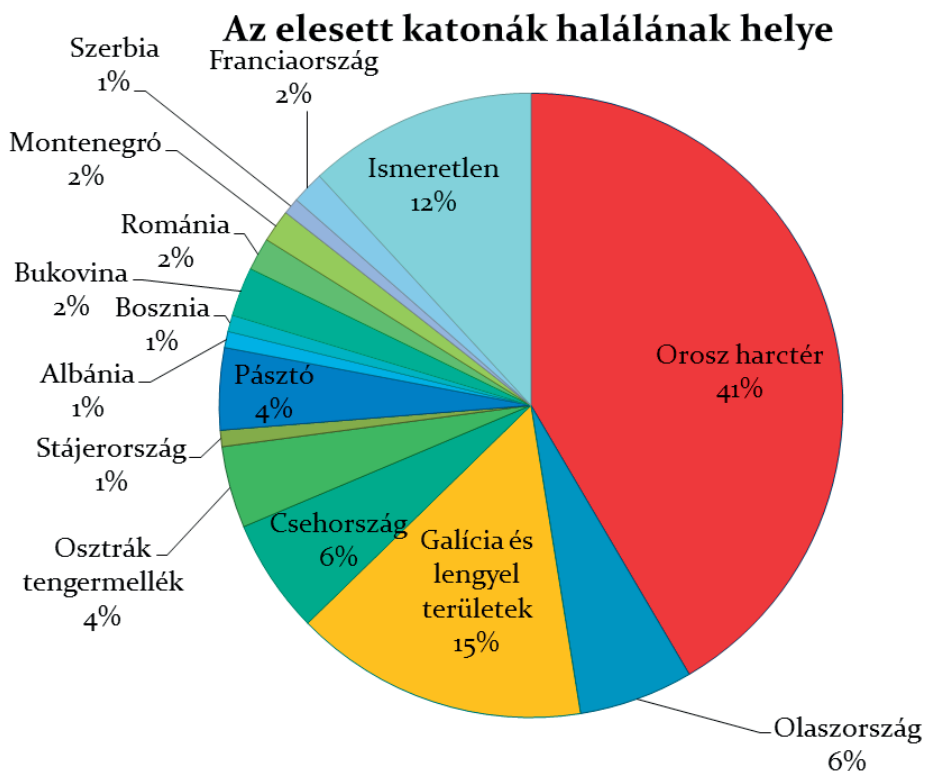
³¹ E rendelet jelentősen könnyítette a házasságkötést a katonai szolgálatban lévő, vagy
frissen behívott házasulók esetében. Magát az eljárást meggyorsítja az a rendelkezés,
hogy a házasságot kihirdetés nélkül is meg lehetett kötni, kizárólag a felek egybehang-
zó nyilatkozatával, amiben kijelentették, hogy házassági akadály nem áll fenn. Ehhez
hasonló könnyítés az is, hogy függetlenül a felek lakhelyétől, bármely anyakönyvve-
zető előtt meg lehetett kötni a házasságot. Korábban erre csak a lakhely szerint ille-
tő anyakönyvvezetőnek volt jogosultsága. Forrás: <http://www3.arcanum.hu/rendtar>.
(Utolsó letöltés: 2014. 06. 08.)

A házasságkötések vizsgálata után természetes, hogy a születésszámok alakulását tekintjük át. Ehhez ismét egy diagramot kell segítségül hívni, így az adatok jóval áttekinthetőbbek, a tendenciák pedig egyértelműen kirajzolhatók. Látható, hogy 1913–14-ben egy jelentős emelkedő tendencia van a településen, hiszen az 1913-as 200 születést 1914-ben már 259 születés követi, ez csaknem 30%-os emelkedés. Jól látszik ugyanakkor, hogy ezt a meredeken emelkedő tendenciát a háború megtöri, hiszen a születésszám csaknem megfeleződik 1914-ről 1915-re, 1918-ra pedig már csupán 100 születés történik, ez pedig már az 1913-as adatnak is csupán a fele. Az 1919-es évben megemelkedik a születésszám, viszont ennek az évnek is csak a második felében ugrik meg az érték, tehát világosan látszik, hogy a háború vége hatott jelentősen a fogantatások számára, ez természetesnek tekinthető. Kiemelten magas a születésszám 1919 augusztusa és októbere között. Augusztusban 20, szeptemberben 28, októberben pedig 27 gyermek született, tehát 206 születésből összesen 75 történik ebben a három hónapban, ez a születések 36,4%-át jelenti.

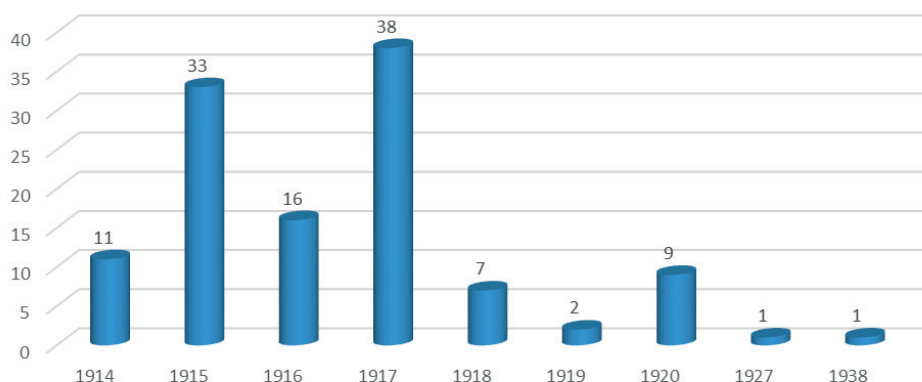
Végül a harmadik anyakönyvi típus, a halotti anyakönyvek vizsgálata is szükséges. Ez az anyakönyvi típus több szempontból is hasznos lehet, segítségével megpróbálhatjuk rekonstruálni a háború közvetlen áldozatainak számát, illetve vizsgálhatóvá válik az is, hogy a háborús időszakban pusztítottak-e a településen nagyobb, súlyosabb járványok. Az anyakönyvek átvizsgálása során abból a feltevésből indultunk ki, hogy segítségükkel pontosan rekonstruálhatóvá válik a háborús áldozatok száma. Ez azonban a számok fényében megváltozott, és úgy

tűnik, hogy további kutatások szükségesek a kérdésben. Mielőtt azonban erről részletesen szólnánk, meg kell vizsgálni a kapott eredményeket. Pásztó halotti anyakönyveinek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy Pásztó hősi halottjai mely hadszíntereken lelték halálukat, így válik ebből rekonstruálható, hogy hová kerültek harcolni a település lakosai. Az adatok alapján megállapítható, hogy az elesettek közel fele az orosz hadszíntéren hunyt el.

Második Galícia, illetve a mai Lengyelország területe. Jelentős az eltűntek aránya is, róluk az anyakönyv alapján nem megállapítható, hogy mikor és hol estek el. Természetesen annak vizsgálata is lehetségesnek mutatkozott, hogy a háború melyik időszakban követelte a legtöbb halottat Pásztó lakosságából. Ehhez azt kell áttekinteni, hogy melyik évben hány elhunyt katonát jegyeztek be. Ez ismét egy diagram segítségével tehető meg a legkönnyebben.

Háborús áldozatok száma a bejegyzés éve szerint

A diagramról leolvashatjuk, hogy 1917-ben jegyezték be a legtöbb esetet, ugyanakkor nem tudhatjuk a halálok pontos idejét, mivel a bejegyzések többsége utólagos holtak nyilvánítás, 1917. 12. 31. 24 óra dátummal. Érdekes, hogy még 1938-ban is jegyeznek be első világháborús katonát. Fontos megjegyezni, hogy emellett az anyakönyvezés rendkívül következtlen. Számos alkalommal jegyeznek be pásztói elhunytként olyanokat, akik Pásztón születtek ugyan, de lakóhelyük nem Pásztó volt. Ugyancsak tudomásunk van olyan elhunyról – a Pásztói Hírlapban olvasható gyászjelentése alapján –, aki pásztói illetőségű volt ugyan, de az anyakönyvben nincs nyoma. Feltételezhető volt, hogy a helyzet tisztázásához az 1930-as években állított és még ma is változatlan formában létező első világháborús emlékmű nyújthat segítséget. Ennek vizsgálata azonban csak tovább bonyolította a helyzetet, hiszen teljes következtlenséget bizonyított. Az emlékművön sok olyan név szerepel, ami az anyakönyvben nem, és igaz ez fordítva is. Több olyan anyakönyvezett hősi halott nevét ismerhetjük, akik az emlékművön nem kaptak helyet. Az eltérésekre logikus és minden tekintetben megnyugtató magyarázat jelenleg nem adható, mindenképpen további kutatás szükséges a kérdés tisztázásához. Érdekes továbbá, hogy Vass József a már idézett művében arról ír, hogy Pásztó 166 hőst vesztett a háborúban. Őket név szerint is felsorolja, forrását azonban nem nevezi meg, így az adatok megnyugtató tisztázása nem megoldható.³² Hosszabb távon azonban mindenképpen fontos feladat az általa közölt adatsor, az anyakönyvi bejegyzések és az emlékművön szereplő nevek összevetése, illetve további források bevonásával az adatok pontosítása és egységesítése.

³² Vass J.: Pásztó története. i. m. 29.

A halotti anyakönyvek emellett tájékoztatnak a járványokról is. A Pásztói Hírlap vizsgálata során már volt szó a közegészségügyi állapotokról, illetve a veszélyekről. Közismert, hogy a legyengült, a háborúban kimerült lakosság körében Európa-szerte pusztított a spanyolnátha. A kór Pásztót sem kímélte meg. 1918. október 9-én történt az első haláleset, az utolsó pedig 1919. január 13-án. Ebben az időszakban összesen 41 halálesetet okozott az anyakönyvekben spanyolbetegség, illetve járványos influenza néven szereplő megbetegedés. Aránytalanság figyelhető meg az áldozatok nemének terén, ugyanis a halottak többsége, – összesen 27 fő – nő, illetve leány volt, tehát a betegség elsősorban az ő életüket követelte. Kirívóan magas a fiatal női áldozatok száma. Az összes haláleset csaknem fele, összesen 20 fő volt 17 év feletti, tehát már felnőttek tekinthető. Közülük 13 fő, tehát 65% volt a nő. A gyermekkorú áldozatok közül 14 fő volt leány. Ugyanakkor feltűnő, hogy az áldozatok között nem találunk idős személyeket. Mindössze 4 olyan személy van, aki 40 év felettiként hunyt el a spanyolnátha következtében, de közülük a legidősebb is csupán 48 éves volt. Ebből egyértelműen látszik, hogy Pásztó idősebb lakosait a járvány megkímélte. Ez különösen az 1920-as, tehát a járványhoz legközelebbi népszámlálás adatainak fényében érdekes. Eszerint Pásztó lakossága 5932 fő, ebből pedig 568 fő 60 év feletti. Tehát a lakosság 9,57%-a, közel egytizede 60 évnél idősebb.³³ Feltételezhetjük, hogy az arány 1918 végén, illetve 1919 elején ennél csak magasabb lehetett, hiszen még az 1919-es év végén jelentős számú gyermek született. Ennek ismeretében különösen érdekes, hogy a község időskorú lakosságát a járvány teljesen megkímélte, hiszen közismert, hogy az influenza az időseket és a gyermekeket különösen veszélyeztető betegség még napjainkban is.

Összegzésként tehát megállapíthatjuk, hogy a források segítségével viszonylag hatékonyan lehet rekonstruálni az első világháború mindennapokra gyakorolt hatását mikroszinten is. A felhasznált források köre természetesen nem lehet teljes, hiszen az jóval meghaladná egy ilyen munka terjedelmi kereteit. A forrásokból kiemelt példák szintén önkényesek, de ennek ellenére segítségükkel egy általánosnak tekinthető kép rajzolható meg a település életéről. Természetesen a vizsgálódásba később még bevonható például a helyi plébánia Historia Domusa, hiszen ez is igen becses történelmi forrás, emellett hosszabb távon érdekes lehet a Hadtörténeti Levéltár anyagainak vizsgálata is. Mindenképpen fontos tapasztalatként kell megállapítani azt is, hogy az előzetes feltételezett kutatási eredményeket a legkevesbé a halotti anyakönyvek alapján sikerült elérni. A felhasznált források közül ennek az adatai okozták a legtöbb problémát és erről derült ki a legtöbb pontatlanság is. Ennek köszönhetően merültek fel ugyanakkor olyan kérdések is, amelyek megválaszolása a jövőbeni kutatások feladata lesz.

³³ 1920. évi népszámlálás adatai. Forrás: <http://konyvtar.ksh.hu/neda/> (Utolsó letöltés: 2014. 06. 08.)